

SPISNA RAZREZANKA KOT NOVA TEHNIKA ZA RAZVIJANJE IN MERJENJE SPOSOBNOSTI LOGIČNEGA MIŠLJENJA

Splošna in znana zakonitost pouka je njegova trojna sestavina: materialnoizobrazbena, formalnoizobrazbena ter vzgojna. S teh vzporednih in sovisnih vidikov so vedno zastavljeni tudi smotri šolskih predmetov. Glavna usmeritev ali poudarki so lahko seveda različni in se tudi menjavajo, značilno za sodobne reformne težnje pri nas ter drugod pa je naglašanje formalnih ali *funktionalnih* nalog pouka pred materialnimi. V ospredje se postavlja razvijanje logičnega, funkcionalnega, dinamičnega in kritičnega mišljenja učencev ter razvijanje sposobnosti za samostojno umsko delo. Tako zahtevo vsebujejo tudi učni načrti materinščine.

Označeni smoter uresničuje učitelj ob različni primerni predmetni snovi in z raznimi učnimi tehnikami ter metodičnimi postopki. Proučuje pa se miselno delo na posreden način, po rezultatih. Da bi učitelj lahko preценil miselno delo učencev, morajo le-ti svoje misli in rezultate mišljenja na neki način izraziti (ustno, pisмено ali drugače), sicer ni mogoče spremljati dela njihovih možganov — kaj mislijo in kako.

Moj namen je prikazati čisto specifično možnost pri pouku materinščine, ki zasluzi zaradi številnih didaktičnih in psiholoških prednosti posebno pozornost. Predlagano učno tehniko bomo preprosto imenovali delo s spisno razrezanko ali kratko *spisna razrezanka*.

Že ime samo pove, da gre za »razrezan spis«, ki nastopa v vlogi verbalno-logične naloge. Možna je asociacija na priljubljeno igračo predšolskih otrok, ko iz kock sestavljajo slike. Primernemu vsebinsko zaokroženemu besedilu premešamo stavke (ali kdaj tudi večje enote) in iz tega logično nepovednega sestavka oziroma gradiva ustvarijo učenci s preurejanjem po logiki zunanjega in notranjega dogajanja ter povezav zopet smiselno, skladno celoto. Načelno gre torej za samostojno vzpostavitev avtentičnega teksta, ki pa ga — naj poudarim — učenci prej ne smejo poznati. S tega stališča je njihovo delo v bistvu vendarle *miselno ustvarjalno*, čeprav z danim gradivom usmerjeno in logično vódeno. Po svoji osnovni značilnosti spadajo take naloge med naloge reševanja problemov, kar je najvišja oblika učenja. S to obliko prehaja učenec v mišljenje in ustvarjanje. Pri reševanju problemov ima učenec pred seboj zmeraj novo situacijo, v kateri si s prejšnjimi izkušnjami lahko sicer pomaga, ne more pa jih neposredno prenašati. Spisna razrezanka je *večnamenski* učni pripomoček z izjemno motivacijsko močjo, ki ga lahko vključimo že v pouk začetnega tihega branja (skromni nastavki takega dela so po naših šolah v rabi, a se niso razvili) in pozneje hitrega branja, vedno pa smiselnega, razumnega. Posebej naj poudarim, da opravlja tudi funkcijo bralnega testa z vgrajenim kontrolnim mehanizmom. Široko uporabnost ima razrezanka pri pouku o logičnem grajenju spisov. Poleg tega je možna kombinacija s pravopisnimi vajami, in sicer s prepisovanjem ter

narekom. V tem primeru je metodično in psihološko smotrno, da sledi pravopisno preverjanje z obravnavo urejanju kot prednostni nalogi.

Čeprav je značaj dela s spisno razrezanko vedno kompleksen in tak tudi učinek, nas tokrat zanima predvsem v smislu, kakor je označen v naslovu: kot *tehnika za razvijanje in merjenje logičnega mišljenja*. Pri samostojnem intelektualnem delu učencev s spisno razrezanko so namreč udeležene zelo številne miselne operacije kot sestavine mišljenja, saj učenec pri osredotočenem iskanju smiselnega zaporedja stavkov glede na časovno sledenje, vzročnost ali posledičnost dogajanja, pri odkrivanju pomena celote in tipanju za pravo kompozicijo nenehno presoja, analizira in sintetizira, predpostavlja, sklepa, primerja, asociira, sooča, razlikuje, uvršča, zamenjava, povezuje, sistematizira, osmišlja, ocenjuje in preverja, utemeljuje in dokazuje. Gre torej za čisto umsko delo, ki ne zahteva nobenega posebnega znanja razen bralnega. Dejavnja je inteligenca kot uvidenje ali doumevanje odnosov med stvarmi oziroma povezovanje.

Druga pomembna prednost obravnavane tehnike je v možnosti, da to miselno delo in rezultate dokaj razvidno spremljamo ter merimo. Zato bi smeli spisno razrezanko označiti tudi kot svojevrsten *inteligentni test* (skupinski in posamezniški) z diagnostično-preventivnim značajem saj zajame kar polovico primarnih (po Thurstonu) inteligentnih sposobnosti: obvladanje jezika, hitrost dojemanja, sklepalno mišljenje in delno spomin.

Prav omenjene lastnosti so mi narekovale uvrstitev spiske razrezanke med hipotetične minimalne učne norme pri slovenščini v prvih štirih razredih osnovne šole. Kot zanimivost naj omenim, da jo najdemo v najenostavnejši nezahtevni obliki (s tremi stavki za 12-letne) že v znani Binet-Simonovi skali za proučevanje inteligence z začetka stoletja, ki ji je bil namen objektivizirano določanje otrok za posebno šolanje.

Spisna razrezanka spada nedvomno med najracionalnejše in ekonomične učne tehnike, seveda pa bo delo z njo zares smotrno in učinkovito samo, če upoštevamo vrsto vidikov ter poznamo njene možnosti in posebnosti. Med prvimi vprašanji je *izbira besedila*. Vsekakor moramo spoštovati temeljno didaktično zahtevo, da razvijamo sposobnosti učencev le ob snovi, ki v učno-vzgojnem pogledu to zasluži. Zato, mislim, se ni treba siliti z lastnim improviziranim sestavljanjem besedil, ampak posežemo po prikladnih zgledih iz bogate zakladnice kratkih leposlovnih ali tudi poučnih tekstov za mladino. Pri tem nas lahko koristno usmerjajo nekatera načela (glede tematike, idej, vzgojnih smotrov, časovnosti idr.), ki nas vodijo pri izbiri in razvrstitvi beril za letne bralne načrte.

Posebno pozornost moramo posvetiti *komponiranosti* sestavkov, ker mora logična nit potekati nepretrgano z vidika celote od stavka do stavka, če naj jo učenec odkrije in ji pravilno sledi. Drugače rečeno — besedilo mora sestavljanje po logičnem vrstnem redu zahtevati in omogočati, povsem izgubljenih sledi ali negotovih križpotij tu ne sme biti. O tem se naj učitelj z več poskusi zanesljivo prepriča. Seveda pa je opaznost logične niti lahko zelo različna, zaradi česar je treba vsakokrat temeljito pretehtati tudi težavnostno stopnjo razrezanke ali zahtevnost urejanja.

Z metodičnim in psihološkim namenom bomo v redkejših primerih izbrali besedilo, ki dopušča kak kompozicijski premik kot varianto izvorniku, torej manjšo spremembo v zaporedju enot. Pri skleplni obravnavi tak vzorec še posebej primerjalno osvetlimo.

S teoretičnega in praktičnega stališča je važna določitev optimalnega *obsega* spisne razrezanke. Za smiselno zgornjo orientacijsko mejo lahko postavimo 15 stavčnih enot, pod 10 enot pa bi šli le izjemno in na začetni stopnji Ker je večina kratkih izvornih besedil daljša, vzamemo iz celote primerne zaokrožene dele, praviloma take z dogajanjem. Gledamo tudi na zgradbo stavkov, saj obsežne konstrukcije in obložena podredja ne ustrezajo. Večkrat bo sploh potrebno manjše prirejanje iz več razlogov.

Precej pomembno je nadalje vprašanje, kako stavke premešamo, torej stopnja neurejenosti. Pred učence lahko postavimo *izhodiščno zaporedje* teh vrst: očitno nesmiselno, delno smiselno in varljivo. Jasno je, da to ni brez vpliva na potek reševanja v miselnem in časovnem pogledu, čeprav izkustvenega odgovora o načinu učinkovanja še nimamo. Naslov sestavka je lahko vnaprej poudarjen (na prvem mestu) ali pa zamešan med besedilo, včasih celo izpuščen.

Spisna razrezanka omogoča delo v vseh didaktičnih *učnih oblikah*, to je frontalno, skupinsko, v dvoje in posamezniško. V eni uri navadno rešimo več nalog in je možno učno obliko tudi menjati: prvo besedilo uredimo skupno, nadaljnja po dvojicah ali posamezniško ipd. Vsako rešitev običajno še skupno preverimo, in to najnazorneje ob grafoskopski projekciji izvornika. Včasih bo razrezanka samo psihološki vložek v učni uri — za spodbudo na začetku ali za nagrado na koncu. Dobro se je zavedati, da pri takem na videz manj resnem načinu učinek ni manjši, če nas vodi neka načrtnost. Poleg tega je zelo uporabna za delo zunaj ur pouka v šoli (v krožkih, v oddelkih s podaljšanim bivanjem, v celodnevni šoli) in doma. Ker ima značaj družabne igre in tekme v bistrosti, jo učenci ugodno sprejemajo.

Za frontalno delo potrebujemo razredno učilo. Posamezne stavke razrezanke napišemo na papirnate trakove ali stročnice (dolžine 100—125 cm, širine 5—7 cm), ki morajo biti na neki čvrstejši osnovi. Za ogrodje uporabimo posebno trakovno stavnico (okvir) ali magnetno tablo. Učence lahko zberemo v polkrogu pred učilom, saj pismenega dela ni. Drug delovni pripomoček je grafoskop z razrezano folijo. Med urejanjem zaradi preglednosti vedno ločimo urejeni del od ostalega z razmikom.

Pri skupnem reševanju naloge naj učitelj ne vsiljuje pravilne poti, ker bi s tem zaviral pobudo in samostojno miselno delo učencev z vsem iskanjem in utemeljevanjem. Za razsodnika se ne postavi niti ob napačnem ali razdeljenem trenutnem mnenju glede poteka zgodbe, saj zablodo nujno odkrije nadaljnje delo samo. Učitelj pa mora seveda vztrajati, da učenci razrezanko uredijo logično do konca, in tudi zahtevati obrazložitve ravnanja.

Za vse druge delovne oblike besedilo natipkamo in razmnožimo, za razrezovanje na tršem papirju. Z barvno črto malo od levega roba preprosto ločujemo različna besedila in tudi težavnostno stopnjo. Razrezujemo s fotografskim nožem, trakovi pa naj ne bodo širši od 2 cm. Vsakokratno izbrano izhodiščno varianto

označimo z zaporednim oštevilčenjem trakov na levem robu in s tem zagotovimo učencem enak začetni položaj. Za prepisovanje in narek dobijo prazne lističe.

Individualno delo s spisto razrezanko more potekati na *dva načina*: z urejanjem trakov ali z oštevilčenjem pravega zaporedja ob stavkih na enem listu. Prvi, konkretni način je nazoren in dosti lažji ter zato primeren za mlajše učence, urejanje v mislih pa je kot dokaj abstraktnejše in težje uporabno pri starejših. Za takšno reševanje mora imeti list z besedilom, kjer so stavki eden pod drugim, širši levi rob, kamor učenec zapisuje številke posameznih stavkov. Drugi način ima še zahtevnejšo različico: ugotavljanje zaporedja ob frontalni projekciji premešanega besedila (grafoskop, razredno učilo) in zapisovanje številke, ki so ob stavkih, na list v pravilnem sledenju.

S tem smo prišli do diferenciranega dela oziroma do vprašanja *individualizacije* pouka. Možnosti, da zadostimo temu vse pomembnejšemu didaktičnemu načelu, je pri spiski razrezanki veliko. Razvidne so že iz dosedanjega prikazovanja, zato bom tukaj samo strnjeno povzel, kaj vse lahko za individualizirani pouk izberemo različno. Vidiki so tile: vsebina sestavkov, obseg besedila in posameznih stavkov v njem, stopnja miselne zahtevnosti, začetno zaporedje enot, razvidnost naslova, določenost ali variabilnost končne oblike, delovni način urejanja (konkretno, v mislih) in število nalog (dodatne razrezanke). Z vsemi navedenimi elementi lahko delo diferenciramo glede na starost učencev (razrede) in individualiziramo po zmožnosti posameznikov. Pri skupnem reševanju naloge pa je omogočeno, da se učenec dejavno vključi že skraja ali šele pozneje, ko je delo lažje.

Spisto razrezanko uporabljamo, kot sem nakazal na začetku, z različnim osnovnim učnim namenom, ki se ga naj zavedajo tudi učenci. Poleg tega se mora učitelj odločiti, ali mu gre za urjenje (vajo) ali za merjenje dosežkov. Delovni potek bo seveda spremljal v vsakem primeru, toda pri urjenju bo posameznike po potrebi spodbujal in opozarjal. Ker bi bilo ugotavljanje pravilne urejenosti besedila z branjem prezamudno, si pomagamo s posredno kontrolo: z geslom ali s šifro. Prvo pride v poštev pri delu s trakovi in omogoča preveritev v trenutku.

Za *geslo* vzamemo besedo, besedno zvezo ali stavek s toliko različnimi črkami, kot ima razrezanka enot. Črke gesla napišemo po vrsti na desni rob trakov pri urejenem besedilu (praktično: že pri tipkanju matrice), začeni s prvim ali tudi zadnjim trakom. Da ne bi učenci gesla razvozlati ali vsaj ne prehitro, ker nikaikor ni namenjeno njim, posežemo po manj znanih tujkah ali težjih zvezah. Če so le preveč iznajdljivi, nad čimer se ni treba jeziti, geslo prikrijemo z dodano slepo črko na levi ali desni. Toda o tem jim ne pripovedujemo niti na koncu! Kadar rešujejo učenci na listih z dopisovanjem zaporednih številke k posameznim stavkom, je najpreprostejša kontrola s primerjalnim trakom, na katerem je številčna šifra, ki pomeni pravilno zaporedje enot.

Meritve rezultatov imajo lahko testni ali proučevalni namen. Za učitelja so gotovo zanimivi že najpreprostejši primerjalni podatki o hitrosti reševanja posameznih učencev in o doseženi stopnji. Običajne statistične tehnike (rangiranje, izdelava grafičnega in tabelarnega prikaza idr.) mu bodo odkrile marsikaj. Neki skromen preskus v petem razredu je pokazal časovni razpon 1 : 4, kar nam lahko da misliti. Zastavljajo se še številna druga vprašanja: stopnja samostojnosti pri

delu, način in potek reševanja pri posameznikih, število, vrsta in izvor vmesnih pomot, značaj mest, kjer se zatakne večini učencev, zanesljivost prepričanja, da je naloga rešena, in stopnja neurejenosti, če v resnici ni, vpliv bralne izurjenosti na delovni rezultat, vpliv uporabe spisne razrezanke na bralno izurjenost, korelacije med dosežki pri razrezanki in na drugih predmetnih področjih (posebej pri branju, govornih vajah in spisju) vključno z učnim uspehom, razvoj sposobnosti za reševanje takih nalog z urjenjem idr. Možne so tudi vmesne kontrole med sestavljanjem, ki naj osvetlijo napredovanje dela in različne dosežke po časovnih fazah. Veljavnejše izsledke o vseh teh vprašanih bi lahko dale seveda le širše, znanstveno zasnovane usmerjene raziskave, ki ne bi bile samo teoretično zanimive, ampak v enaki meri praktično koristne.

Od leta 1971, ko sem spisno razrezanko prvič informativno predstavil v Jeziku in slovstvu, se je ob delu z njo nabralo že precej *izkušenj* in rodilo tudi nekaj novih spoznanj glede njenih možnosti ter pomena. Predvsem pa sta se potrdili predpostavki, da je to pravlačna, vedra učna tehnika, ki je uporabna v zelo širokem starostnem razponu učencev. Konkretno povedano: uporabljena je bila v vseh razredih osnovne šole, v oddelkih posebne ter na poklicni šoli in povsod je doživela zagret odziv, a ponekod sprožila pri učencih celo domiselne pobude (npr. ustvarjanje lastnih razrezank, nagradne naloge). Posebno pozornost bi zaslužilo uvajanje razrezanke v pouk na dvojezičnem področju (poskus v Prekmurju), v zamejstvu (poskusi na Goriškem in Tržaškem) ter v oddelkih za zdomske otroke, kjer bi njena motivacijska narava dobila še dodaten pomen. Da je v omejenem obsegu uporabna tudi pri pouku tujega jezika, samo mimogrede.

Če hočemo s spisno razrezanko doseči zaželeni učinek, pa moramo seveda upoštevati splošno zakonitost učno-vzgojnega procesa, da samo redka, čisto priložnostna uporaba ne zadošča za uspeh. Pri posameznih učiteljih — zlasti še na predmetni stopnji — se utegnejo pojaviti pomisleki, češ da tega dela učni načrt ne predvideva, da ni dovolj časa in da gre za preveč igrivo obliko. Kdor bo stvar globlje premislil in resno preskusil, se mu bodo dvomi kmalu razpršili. Psihologi upravičeno svarijo pred samim pretirano resnobnim poukom brez prvin sproščenega doživljanja in igre, poleg tega pa gre pri spisni razrezanki za zelo srečno združitev takih psihološko ugodnih sestavin z nujnostjo močne problemske umske koncentracije. V posebno zadoščenje bo marsikomu tudi spoznanje, da je z njo pritegnil k sodelovanju celo sicer pasivne, odsotne učence. »Delo je bilo zanimivo, učenci prijetni in marljivi,« je zapisala učiteljica nekega oddelka posebne osnovne šole.

Za konec še dva zgleda spisne razrezanke. Prvi (začetek zgodbe Eleonore Berger, prevedla Kristina Brenkova) je primeren za nižje razrede. Preskusil sem ga tudi z dvema prvošolcema meseca aprila: eden je besedilo uredil v petih minutah (dober bralec, zgodbo je že prej bral), drugi v desetih minutah (šibkejši bralec).

Drugi zgled (začetek zgodbe Branke Jurce) je primeren za srednjo in višjo stopnjo, vendar mi ga je tretješolec rešil povsem samostojno in do kraja pravilno (konec februarja) v osmih minutah!

MIŠKA IN NJENA HIŠKA

1. Miška si je kupila željnato glavo. R
2. Pobralla jo je in tekla z njo h kovaču. I

3. Ko je opravila to veliko delo, je bila zeljnata glava votla.	P
4. Sedla je pred vrata svoje hiške in je bila gospodinja.	S
5. Miška je našla podkev.	V
6. Z ostrimi zobčki jo je izgledala.	E
7. Kovač je dal miški tri dinarje za podkev.	A
8. — Kovač, koliko mi daš za podkev?	T
9. Sedaj je imela miška tri dinarje, kaj naj si kupi z njimi?	L
10. In tako je miška dobila svojo hiško.	U
1. Skok na skok in že je Čuj pri lisičinem repu.	VI
2. Glavo je naslonil na prednje tace.	ZV
3. Kure zavreščijo na pomaganje, zaprhutajo s krili in odletijo proti hiši.	RA
4. Brskajo s kremplji, kljuvajo za črvi, stopicajo in gredo dalj in dalj od hiše proti vinogradu, kjer zori grozdje.	IL
5. Čopko pa lisica zagradi in zbeži z njo proti vinogradu.	OJ
6. Lisica ti tatinska!	AD
7. Veter pa, ki je zavel po hribu proti hiši, je Čuja opozoril na lisico.	ET
8. Po zelenem travniku se pasejo grahaste kokoši.	CE
9. Pred pasjo uto leži Čuj.	LO
10. Čuj vstane, zazre se čez kokoši proti vinogradu in jo zagleda, lisico tatinsko, kako se plazi med trsem proti kokošim.	TR
11. Lisica se zboji za rep in spusti Čopko.	KH
12. Vtem plane Čuj po zelenem travniku na lisico.	ZN
13. Sonce sije in Čuj dremlje.	VZ

LITERATURA:

- Osnovna šola, Ljubljana 1973
 Pedagogika II, Ljubljana 1968 (str. 247)
 Poljak, Didaktika, Zagreb 1970 (str. 59, 60)
 Stevanović, Pedagoška psihologija, Ljubljana 1970 (str. 91, 98, 165, 173)
 Knairs moderne Psychologie, 1972 (str. 274)
 Stanko Kotnik, Vaje za logično grajenje spisa, Jezik in slovstvo 1970/71, str. 254-6

Boris Paternu

Filozofska fakulteta v Ljubljani

PROBLEM TIPOLOŠKEGA PROUČEVANJA KNJIŽEVNOSTI

Vsako nacionalno književnost lahko opazujemo, raziskujemo in razlagamo iz dveh dokaj različnih zornih kotov.

Naša pozornost je lahko usmerjena v njeno gibanje, v njeno spreminjanje, v njen zgodovinski razvoj. Pojem literarne evolucije, ki se pojavlja v literarni vedi že od Aristotela naprej in ki je doživel polno uveljavitev, celo predomina- cijo v 19. stoletju, in sicer pod vplivom evolucionizma filozofskih, naravoslovnih